

Artikkelforfatteren har sett nærmere på forholdet mellom religion og filmopplevelse. Han spurte et utvalg personer om hvilken film de mente var den mest betydningsfulle i deres liv og om hvilke eksistensielle spørsmål filmen etterlot seg. Les om resultatet.

Rum for ettertanke

Likheter og skillnader mellom spelfilm og kyrkan som plats for eksistensielle spørsmål

«Mänsklig kontakt. Folk. Människor. Liksom det är viktigt, nånting man kan liksom kämpa för, anstränga sig för. Och jag menar jag går igenom en massa. Men för allt det här, allt det här som inte har nån betydelse egentligen. Jag menar, vad spelar det för roll egentligen, vad man har för kläder på sig. Vad spelar märket för roll egentligen. Blir det bättre för att det står Nike eller om det skulle stå Mahmoud?»

AV TOMAS
AXELSON

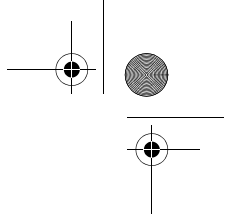
Radomir om budskapet i filmen *Fight Club* (1999)

Vad är det egentligen som är viktigt i livet? Hur känns det att leva? Hur ser drömmen om ett gott och lyckligt liv ut? Den sortens frågor ställs av livsåskådningsforskare i Sverige som undersöker hur människor i vardagslivet

Må forkortes. Maks 4 linjer.

TOMAS AXELSON (f. 1960) undervisar i medie- och kommunikationsvetenskap vid Högskolan Dalarna och doktorerar i ämnet religionssociologi vid Uppsala universitet om film och existentiella frågor. Initiativtagare och arrangör av *Existentiell filmfestival Dalarna* www.du.se/existentiellfilmfestival. Publicerade





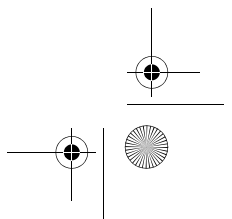
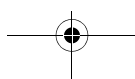
hanterar livsfrågor. Inom empirisk livsåskådningsforskning ställs frågan på vilket sätt medier i allmänhet och film i synnerhet vara inflätade i människors många sätt att hantera ovanstående livsfrågor?

Filmutbud

Vid en återblick på de senaste 50 åren kan man i Sverige konstatera att biografbesöken har minskat dramatiskt sedan 1950-talets gyllene publiktillströmning med nästan 80 miljoner biobesök. 1963 kunde biobranschen ståta med närmare 40 miljoner biobesök per år. 1973 hade biobesöken sjunkit till 22 miljoner besök per år, 1983 till 18 miljoner och kring 1993 kunde biobranschen inhösta sin bottennotering med knappt 15 miljoner besökare under året. Under den senaste tioårsperioden har filmkonsumtionen gått lite upp och ner men tycks under 2005 och 2006 ha stabiliserats runt 15 miljoner biobesök per år. Och tendenserna är likartad i flera europeiska länder.

Sättet att se film förändras dock. Filmkonsumtion på bio får idag hård konkurrens från andra möjligheter att se på film. Fördjupar man sig i statistiken för Sveriges vidkommande kan man konstatera att en intressant tyngdpunktsförskjutning ägt rum under det senaste åren beträffande konsumtion av film. 2004 bytte biografen och DVD plats i täten som medium för tillägnelse av film. Fler ser film på DVD än på bio. Lägg också till den i statistiken osynliga del av filmkonsumtion som utgörs av nedladdning av film via Internet som enligt filmbranschens antipiratbyrå uppgår till omkring 15 miljoner nedladdade filmer varje år. Sverige är med sin omfattande utbyggnad av bredband enligt filmbranschens antipiratbyrå världsledande inom nedladdning av film och annat upphovsskyddat material.

Film tar man således inte del av främst på den traditionella biografen utan framför allt via en framväxande hyr- och köpfilmmarknad och via kommersiella TV-filmkanaler för filmkonsumtion i hemmabiosoffan. Erik Hedling, professor i filmvetenskap i Lund konstaterar att filmen frodas som aldrig förr trots att biograferna kämpar med låga publikintäkter. «Lågt räknat ser svenska folket fem gånger mer film idag än för 50 år sedan och då kalkyleras endast en åskådare för varje köp- eller hyrfilm (sannolikt är det många fler).»¹



Individualiserat meningsskapande

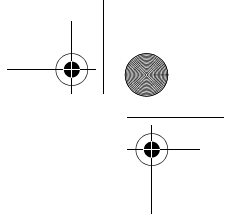
Religionssociologisk forskning arbetar med de komplexa frågorna om värderingsförändringar i det senmoderna samhället. Frågan om vilka källor människor använder som inspiration för konstruktioner av verklighetsuppfattning och livsförståelse är svårfångad och motsägelsefull. Hur samsas traditionella meningssystem med nya former av tro? Var och en formar en livsåskådning av något slag som bygger på föreställningar hämtade någonstans ifrån. Människors världsuppfattning eller livsåskådning tar gestalt i allt högre grad i samspel med det omgivande mediesamhället och dess kulturella uttryck.

Mitt intresseområde som religionssociolog med medier som forskningsobjekt är hur frågor av mer existentiell natur bearbetas i samspel med mediernas symbolvärldar och på vilket sätt och under vilka omständigheter filmkonsumtion mer grundligt kan beröra upplevelsen av livet och synen på tillvaron? Hur resonerar människor om stora filmupplevelser och vilken betydelse ger dom dessa? Jag vill knyta an till den diskussion religionssociologer idag för om en individualiserad religion där individen idag inte nödvändigtvis socialiserats in i en religiös tradition utan skapar sig ett meningssystem på egen hand. Detta utvecklade den svenske religionssociologen Anders Sjöborg i sin avhandling nyligen där han resonerade om individens prövande hållning inför alla de alternativa föreställningar som står människan till buds på livsåskådningsmarknaden.

Religionen individualiseras när trosföreställningar, riter och auktoriteter förvaltade av religiösa institutioner förskjuts till förmån för individens frihet att välja de praktiker hon önskar för att relatera sig till en högre sfär²

Anders Sjöborg sammanfattar den religionsförändring som framför allt gäller den europeiska kontinenten i allmänhet och Norden i synnerhet med hjälp av begreppet *avtraditionalisering* som något förenklat kan sägas handla om en försvagning av traditioner och religionens individualisering.

Från 1990-talet har ett ökande intresse riktats mot mediernas roll som en resurs för människor för alternativa verklighetsuppfattningar och vilka slags meningsfrågor som människor hanterar utanför de religiösa traditionerna och hur denna resurs kan förstås. Mediernas allomfattande närvaro



innebär en uppväxt som på gott och ont resulterat i ett minskat beroende av gemensam tid och gemensamt rum med betydelsefulla individer som föräldrar eller far- och morföräldrar, dvs signifikanta andra med avgörande inverkan på identitetsbildningen. Det är inte längre i relation till de närmaste släktingarnas yrken som exempelvis industriarbetare, sjukvårdsbiträde, banktjänsteman eller kurator den egna livsbanan utvecklas utan i en dynamisk process som inbegriper ett enormt utbud av symboliska världar medierade till oss genom TV-serier och filmer. Den norske medieforskaren Jostein Gripsrud understryker:

Medierna bidrar till att definiera verkligheten omkring oss, därmed också till att definiera vilka vi är. De visar fram olika sätt att förstå världen, olika sätt att framställa den. [] De visar oss delar och dimensioner av världen som vi inte själva upplevt och kanske aldrig kommer att uppleva. Som mottagare av allt detta tvingas vi bilda oss någon slags uppfattning om var vi själva står, vilka vi är, vilka vi vill vara eller bli – och vilka vi under alla omständigheter *inte* vill vara eller bli.³

Kan således medier och mediekonsumtion i allmänhet och filmkonsumtion i synnerhet utgöra en alternativ resurs för bearbetning av existentiella frågor i ett pluralistiskt, sekulariserat samhälle med förändrade förhållningsätt till religion.

Film och religion

I forskningsöversikter kring vad som gjorts inom området film och religion har en dramatisk förändring skett på 10 – 15 år. Så sent som 1995 kunde forskare konstatera följande när de hoppades hitta modeller och analysredskap för att tolka religiösa dimensioner i modern film. En genomgång av såväl filmkritiska studier såväl som det religionsvetenskapliga fältet gjorde den amerikanske religionsforskaren Joel W. Martin tämligen besviken.

Han menade inte bara att filmvetenskap hade en blind fläck när det gäller religion utan också att religionsvetenskap som eget akademiskt område har behandlat fenomenet film mycket styvmoderligt och knappt. Några få böcker i ämnet hade kommit men ännu i början på 90-talet är konstaterade forskarna kort att forskning om hur populärkulturella filmer samverkar med människors religiösa sökande varit mycket begränsat.



Idag är situationen förändrad. En mängd titlar kommer ut varje år som knyter spelfilm och religion till varandra.⁴ Fältet växer med olika infallsvinklar, alltifrån religiösa motiv i Hollywoodfilmer som hjälpmedel för kyrklig undervisning till filmkonsumtion betraktat som en funktion för människan ekvivalent med religionens traditionella funktion. Åtskilliga teologer går i exegetisk närkamp med olika teman i Hollywoodfilmen. Men ofta sker detta utan att ta hänsyn till filmmediets visuella förutsättningar som något annorlunda än traditionell texthermeneutik. Budskapet i en film består inte bara av skådespeleri och talade meningar utan växer fram ur ett konstnärligt samspel av många olika funktioner i filmiskt berättande, såsom scenografisk inramning, val av kameravinklar, ljus- och ljudsättning samt filmklippning som sammantaget bildar intryck som åskådaren skapar mening av.

Många teologer och filmforskare ser alltmer behovet av att komma bort från abstrakta teologiska tolkningar av berättelser på filmduken för att istället fokusera på den existerande publikens tankar och funderingar. Den brittiske teologen och filmforskaren Clive Marsh understryker denna brist på empiriska studier kring vilken roll spelfilm kan spela när det gäller meningskapande relaterat till mer grundläggande värderingar och trosföreställningar och konstaterar att vi ännu inte vet vad filmerna gör med människor eller vad människor gör med film.

Liksom många filmforskare och teologer vill jag argumentera för det nödvändiga att studera populärkulturell film som en av många röster i den komplexa sociala väven när man vill undersöka samtidens konstruktion av attityder och värderingar eftersom filmen har en stor räckvidd och är tillgängliga för den breda publiken. En central aspekt är publikens egen tolkningsaktivitet. Åskådaren är någon som ser en film vars innebörd och mening inte är självklar och given utan tar form i ett aktivt och komplext samspel mellan film och åskådare och filmens betydelse formas i hög utsträckning av vilken social situation vederbörande befinner sig i just då, i mötet med filmen.

Tretton intervjuade om tretton favoritfilmer

I min forskning om vad publiken gör med starka filmupplevelser har jag bland annat valt ut tretton personer som med olika bakgrund fått komma till tals och berätta om den film vederbörande uppfattar som den mest bety-

delsefulla i deras liv. I samtalen ville jag utröna vilka existentiella frågor som respektive person i första hand berörde genom sin filmupplevelse. I tabellen nedan har jag ställt samman de tretton personer jag intervjuat i en översikt över vilka filmer de valde som sin favoritfilm samt vilka existentiella frågor respektive person har lyft fram i samtalet. Lägg märke till att individerna är ordnade efter en viss gruppstillhörighet i tre kategorier utifrån deras sociala bakgrund och deras aktivitet idag i förhållande till religion och tro.

Tabell Översikt över 13 intervjuade och deras val av film samt existentiellt tema

Intervjuad	Favoritfilm	Tongivande existentiella frågor	
Grupp 1: Personer utan religiös bakgrund och ej religiöst aktiva idag. (Icke-troende)			
Kia	<i>Weird Science</i> (1985)	Skuld och ansvar	Kärlekens väsen
Erik	<i>Den siste kejsaren</i> (1988)	Moraliska ideal	Människans väsen
Jon	<i>Leon</i> (1994)	Skuld och ansvar	Kärlekens väsen
Radomir	<i>Fight Club</i> (1999)	Människans väsen	Livsuppgift och mening
Sofia	<i>Matrix</i> (1999)	Människans väsen	Livsuppgift och mening
Grupp 2: Personer med religiös bakgrund men utan religiös aktivitet idag eller personer utan religiös bakgrund men religiöst aktiva idag. (Sökare)			
Madeleine	<i>Dirty Dancing</i> (1987)	Kärlekens väsen	Skuld och ansvar
Victoria	<i>Lejonkungen</i> (1994)	Kärlekens väsen	Moraliska ideal
Jakob	<i>Nyckeln till frihet</i> (1994)	Moraliska ideal	Gott och ont
Caterina	<i>The Butterfly Effect</i>	Livsuppgift och mening	Skuld och ansvar
Grupp 3: Personer med religiös bakgrund och religiöst aktiva idag. (Troende)			
Karin	<i>Änglagård</i> (1992)	Moraliska ideal	Gott och ont
Lena	<i>Livet är underbart</i> (1997)	Livsuppgift och mening	Gott och ont
Peter	<i>Sagan om ringen</i> (2001)	Skuld och ansvar	Livsuppgift och mening
Maria	<i>Så som i himmelen</i> (2004)	Gott och ont	Skuld och ansvar

Tongivande existentiella frågor

Frågor om *moraliska ideal, skuld och ansvar* samt *livsuppgift och mening* var frågor som var aktuella i alla tre grupperna. I analysen av intervjuerna var det sammanlagt sex personer som lyfte fram frågan om *skuld och ansvar* som en av de två viktigaste existentiella frågorna. Fem personer bearbetade frågan om *livsuppgift och mening* som det mest tongivande och fyra personer hanterade frågan om *moraliska ideal* som en av de två mest tongivande. *Gott och ont* bearbetades också av fyra personer, tre «troende» en «sökare» men ingen person «ej troende». Kärlekens väsen bearbetades av två ur gruppen «ej troende» respektive två «sökare» men ingen «troende». Frågan om *människans väsen* bearbetades endast av tre personer i gruppen «ej troende».

Vissa existentiella frågor var således mer i bakgrunden vid en summering av vilka frågor respondenterna valde att koncentrera sina resonemang kring. Frågor om vad som händer med våra liv när vi dör och frågor om Gud var mycket nedtonade liksom ontologiska funderingar om verklighetens väsen. Dessa frågor av mer filosofisk spekulativ karaktär har således stått tillbaka för mer immanent orienterade livsfrågor om vilka moraliska principer människan bör leva utifrån samt det ansvar som människor har i relation till varandra som medmänniskor i tillvaron, men också ett fokus på den individuella livsuppgiften kopplat till frågan om det egna livets mening här och nu.

Immanens snarare än transcendens – «turn to life»

Detta resultat knyter an till och bekräftar diskussionen i Anders Sjöborgs avhandling i vilken han ger en översyn över den samtida posttraditionella terräng som den unga människan rör sig i. I sin genomgång av forskningen om unga människors relation till religion och livsåskådning och kring försvagade religiösa traditioner lyfter Sjöborg fram privatreligiositeten och många unga människors skepsis till religiösa institutioner och hur de är mer orienterade mot immanenta värden snarare än transcendentia. De resultat som religionssociologen Ulf Sjödin presenterar i sin livsåskådningsundersökning lyfter å ena sidan fram att andelen ungdomar som funderar över livets mening ökar med graden av religiös orientering. Å andra sidan visar Sjödin att även den grupp som saknar transcendent relatering ägnar sig åt frågor om livets mening.



Ungdomar, religiösa som icke-religiösa, engagerar sig således i denna fråga, ett resultat som utgör en bekräftelse på tidigare iakttagelser att livsfrågor spelar en stor roll för både dagens ungdomar och vuxna svenskar.⁵

Sjödin diskuterar en värdeförändring i termer av krympande transcendens eller en inriktning på livets grundläggande värden – *turn to life* – och där Sjödin summerande konstaterar att ett intresse för religiösa frågor finns men att detta intresse främst är inriktad mot immanenta värden, mot livet här och nu. Detta stämmer mycket väl med mina undersökningsgrupper där både de grupper som kan beskrivas som religiöst socialiserade med en religiös praktik och icke-religiöst socialiserade utan religiös praktik tenderar att diskutera immanenta värden snarare än transcendent. De existentiella frågor som i första hand bearbetades handlade om livet här och nu, dvs frågor om *moraliska ideal*, föreställningar om *livsuppgift och mening* samt idéer om förpliktelser människor emellan, *skuld och ansvar*. Mer transcendent frågor om vad som händer när vi dör, frågor om Guds existens och väsen samt mer ontologiska funderingar om verklighetens väsen var nedtonade.

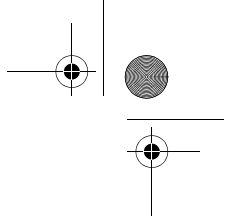
När det gäller bearbetning av existentiella frågor pekar mitt resultat på att film *kan* fungera som en sådan resurs. Under vissa betingelser tycktes starka filmupplevelser kunna förstärka och bekräfta individens internaliserade trosföreställningar, under andra betingelser såg det ut som om en stark filmupplevelse kunde utgöra ett alternativ – ibland ett viktigt alternativ – till sociala kontakter som förmådde förse individen med perspektiv och tankemönster som inte hade funnit rum i den sociala interaktionen. Exempelvis Maria som diskuterade Kay Pollacks film *Så som i himmelen* (2004) som berättade att filmen tog upp frågor som var brännande aktuella för henne men som inte kändes bekvämt att prata om med sin mamma eller sina vänner i pingstkyrkan. Filmen tillät henne att reflektera över kyrkans problematiska förhållningssätt till sexualitet generellt men också en kritisk och omprövande reflektion om den plats kyrkans tradition har givit kvinnan genom historien på ett sätt som hon inte vågat beröra i sin närmaste omgivning.

Film – en resurs för livsbearbetning med vissa begränsningar

Dessa exempel pekar på mediekonsumtionens förmåga att utgöra en för vissa individer viktig resurs i ett senmodernt samhälle karakteriserat av religionens avtraditionalisering och en minskat engagemang och deltagande i institutionaliserad religion. Genom starka upplevelser av spelfilm ges vissa individer tillfälle att beröra viktiga värden av existentiell natur och tycks också i vissa fall utgöra en oas för bearbetning och reflektion som individen inte kunnat processa i det sociala sammanhanget med vänner och familjerelationer. Detta ligger också i linje med den översikt om forskningsfältet om medier och religion där den svenska religionsociologen Mia Lövheim lyfter fram slutsatsen att medier och medieinnehåll kan fylla en viktig meningsskapande funktion för konstruktionen av tros- och värderingssystem.⁶

De meningsskapande processer jag detekterar genom ett fokus på starka filmupplevelser kan också sättas in i den diskussion som den franska religionsociologen Danièle Hervieu-Legér företar kring religionens ändrade roll i det nutida Europa. Hon identifierar något som skiljer meningsskapande genom religiösa institutioner som bygger på månghundraåriga traditioner och andra fenomen i det senmoderna samhället som man kan uppfatta ha tagit över religionens roll och funktion. De religiösa institutionerna förvaltar ett socialt buret kollektivt minne som individen kan relatera till och därmed integreras individen i ett fördjupat socialt sammanhang med en lång historia.⁷ Detta till skillnad från andra sociala former av historiskt mer tillfälliga gemenskapsupplevelser och medierade kollektiva fenomen.

Detta resonemang kan kasta ljus över mina exempel på individer som upplever ett meningsskapande via mediekonsumtion på ett individuellt plan utan tydliga referenser till en kollektiv referensram där meningsupplevelsen delas med andra och sätts in i ett större sammanhang. En begränsning i meningsskapande genom starka filmupplevelser handlar således om bristen på social förankring kring dessa filmupplevelser. Anders Sjöborg gör dock en värdefull markering av hur han ser på relationen mellan det individuella och det kollektiva där han tonar ned motsatsställningen mellan det privata och det offentliga i en diskussion om föreställningar som individen tar del av inom mediernas värld. Närvaron av religion i medier placerar religionen i en sfär som inte är helt och hållet privat, utan att dess symboler via medier används mer fritt, av skilda aktörer, men delvis på offentliga arenor.



En annan aspekt i mitt resultat för den som uppfattar religion som ett system av föreställningar och beteenden i vilket bla ingår en referens till något «högre väsen» utgörs av det faktum att starka filmupplevelser i min undersökning tycks ha begränsad räckvidd när det gäller reflektion kring frågor om Guds existens eller tillvarons ontologiska fundament.

För den som reflekterar över de religiösa traditionernas försvagade roll och huruvida medier har kommit att ersätta kyrkor och församlingsliv så pekar mina resultat i riktning mot att konsumtion av spelfilm alldeles utmärkt kan innefatta gestaltningar av centrala existentiella frågor som hos individer förankrar föreställningar om livets mening, skuld och ansvar samt moraliska ideal att leva efter i sitt liv här och nu. Men när det gäller människans bearbetning av en dialogens relation till tillvaron som totalitet som den svenske religionspsykologen Hjalmar Sundén en gång uttryckte det, dvs relationen till verklighetens yttersta väsen tycks filmmediet inte utkonkurrera traditionell religion.⁸

Noter

- 1 Hedling, Erik och Wallengren, Ann-Kristin (2006). *Solskenslandet. Svensk film på 2000-talet*. Stockholm: Atlantis: s 9.
- 2 Sjöborg, Anders (2006) Bibeln på mina egna villkor. En studie av medierade kontakter med bibeln med särskilt avseende på ungdomar och Internet. Stockholm: Acta Universitatis Upsaliensis. Psychologia et Sociologia Religionum: s 26.
- 3 Gripsrud, Jostein (1999). *Mediekultur Mediesamhälle*. Göteborg: Daidalos: s 17f.
- 4 Axelson, Tomas & Sigurdson, Ola (2005). *Film och religion. Livstolkning på vita duken*. Örebro: Cordia förlag.
- 5 Sjödin, Ulf (2001). *Mer mellan himmel och jord?* Stockholm: Verbum: s 126.
- 6 Lövheim, Mia (2006) «Inledning» i *Religion och medier. Några perspektiv*. Larsson, Göran, Lövheim, Mia och Linderman, Alf, (red) Lund: Studentlitteratur: s 13.
- 7 Hervieu-Légér, Danièle (1993/2000) *Religion as a Chain of Memory*. Oxford: Polity Press.
- 8 Sundén, Hjalmar (1981) *Religionspsykologi*. Stockholm: Proprius.

